

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2013

Martin Krahula

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

Bakalářské kombinované studium

2011 - 2013

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Martin Krahula

NEGATIVNÍ VLIVY RODINY

Praha 2013

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Alena Laborecká

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BachelorCombined (Part-Time) Studies

2011-2013

BACHELOR THESIS

Martin Krahula

Negative influencesoffamily

Prague 2013

Thebachelor thesis work supervizor:

PhDr. Alena Laborecka

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce Negativní vlivy rodiny je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při pracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Brumově – Bylnici dne: 12.3.2013

Martin Krahula

Poděkování

Chtěl bych poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Aleně Labrecké za odborné vedení, za pomoc a rady při zpracování této práce.

Anotace

Závěrečná bakalářská práce na téma „**Negativní vlivy rodiny**“ v části teoretické přibližuje problematiku současné rodiny a jejího vlivu na rozvoj osobnosti dítěte. Popisuje rodinu v obecném kontextu, její hlavní funkce a špatné výchovné působení rodiny na rozvoj osobnosti dítěte.

Výzkumná část obsahuje kazuistiku chlapce vyrůstajícího v neúplné rodině od narození až po současný stav a jeho prognózu do budoucna.

Klíčová slova

Funkce rodiny, negativní vlivy rodiny, osobnost dítěte, rodina, typy rodin, vývojové fáze dítěte

Annotation

Final Bachelor work on the theme, „**Negative family influences**“ nears dilemma of present family and her influence on a development of child's personality in the theoretic part. It describes family in general context, her main functions and bad educational incidence of family on a development of child's personality.

Experimental part contains casuistry of the boy who is growing up in single-parent family from his birth till the present situation and his prediction to the future.

Keywords

Function of the family, negative family influences, child's personality, family, types of families, development period of the child

Obsah

I. TEORETICKÁ ČÁST

ÚVOD

1.1. Rodina	11
1.2. Vývoj rodiny	12
1.3. Funkce rodiny	13
1.3.1. Funkce biologická a reprodukční	14
1.3.2. Funkce emocionální	15
1.3.3. Funkce ekonomická	16
1.3.4. Funkce výchovná	16
1.3.5. Funkce socializační	19
1.3.6. Funkce ochranná a domestikační	19
1.3.7. Funkce rekreační a regenerační	20
1.4. Charakteristika současné rodiny	21
1.5. Osobnost dítěte	22
1.5.1. Vývojové fáze rozvoje osobnosti dítěte	23
1.6. Negativní vlivy rodiny	29
1.6.1. Funkčnost rodiny	29
1.6.2. Typy problémových rodin	31

1.6.3. Rozvod v rodině	35
1.6.4. Alkohol v rodině	36
1.6.5. Dítě týrané, zneužívané a zanedbávané	37

II. PRAKTICKÁ ČÁST

2.1. Anamnéza	40
2.2. Speciálně pedagogické vyšetření	41
2.3. Školní docházka	43
2.4. Mimoškolní činnost	44
2.5. Současný stav	44
2.5.1. Vzdělávací program základní školy praktické	45
2.5.2. Diagnóza	46
2.5.3. Prognóza	47
2.5.4. Doporučení matce	47
2.6. Závěr kazuistiky	48

ZÁVĚR

Seznam použité literatury

„Je nutné pomáhat svému dítěti na jeho složitější cestě životem, přijímat ho a milovat i takové, jaké je, i když je to někdy téměř nad lidské síly.

Doc. MUDr. Eva Malá CSc.,
Dětská psychiatrická klinika FN v Motole Praha

ÚVOD

Proč jsem si zvolil toto téma své bakalářské práce? Odpověď je jednoduchá. Každý z nás vyrůstal v nějaké rodině, a každý z nás má nějaké zkušenosti, ať už kladné nebo záporné, se svou vlastní rodinou nebo s rodinou známých, příbuzných. Pro mne je rodina to nejdůležitější na světě. Proto nechápu, jak někteří rodiče nevytvoří pro své dítě dokonalé prostředí, nemají o své dítě zájem, nestarají se o něj. Cílem mé práce je odpovědět, jaké negativní vlivy působí na rozvoj osobnosti dítěte. Zároveň toto téma považuji za zajímavé a přínosné do budoucnosti.

Dalším faktorem, který mne ovlivnil při výběru tématu závěrečné práce je skutečnost, že již třetím rokem vedu zájmový kroužek v základní škole

praktické, kde pracuji s dětmi mentálně postiženými. Jsem ve styku jak s dětmi, tak i s jejich rodiči i učiteli. Podrobnější seznámení s touto problematikou mi pomůže v mém dalším pedagogickém působení.

Závěrečná práce je členěna do dvou kapitol teoretické a praktické. První část se zabývá vysvětlením a objasněním pojmu rodina z různých hledisek - psychologického, sociologického a pedagogického. Rodina plní celou řadu funkcí, těmito funkcemi a jejich významem se zabývá další část.

Současná rodina jako společenská instituce prožívá krizi, která je způsobena vysokou rozvodovostí, zvyšujícími se počty mimomanželských dětí, nárůstem neúplných rodin, zvyšujícími se počty týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí v rodině, vysokou agresivitou, kriminalitou a dalšími společensky nežádoucími vlivy.

Ke zdravému vývoji osobnosti potřebuje dítě nezbytně uspokojení základních psychických potřeb – stimulace, učení, jistotu, identitu a životní perspektivu. Rodina se podílí na zdravém vývoji osobnosti dítěte od útlého věku a provází a ovlivňuje jej po celou dobu vývoje.

Ne každá rodina dokáže, umí a chce se řádně starat o dítě. V naší společnosti existují rodiny nefunkční, které velmi často neplní optimální péči o dítě. Jejich prostředí narušuje výchovu a socializaci dítěte.

Praktická část bakalářské práce se zabývá kazuistikou chlapce, který navštěvuje základní školu praktickou a vyrůstá v neúplné rodině s matkou a mladším bratrem. Obsahuje osobní a rodinnou anamnézu, období po narození, předškolní věk, školní věk a současný stav. Součástí kazuistiky jsou výsledky psychologických a neurologických vyšetření a v závěru obsahují doporučení matce, jaké zásady musí při výchově dodržovat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Rodina

Není pochyb o tom, že rodina má pro dítě nezastupitelný význam. Má rozhodující vliv na rozvoj jeho osobnosti jak v oblasti tělesné, duševní, tak i sociální.

Rodina je nedílnou součástí společnosti. Ve všech časových obdobích a ve všech kulturách tvořila základ společnosti. Těch společností, jejichž úkolem bylo vychovat dítě do doby, než se osamostatní a dokáže se o sebe postarat samo.

Rodina je malá primární společenská skupina, která je založena na svazku ženy a muže, na pokrevním vztahu rodičů a dětí, kde její členové plní určité společenské role a je také založená na souhrnu funkcí, které plní.

Rodina je přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí. Z tohoto prostředí pak přejímá to, co mu rodiče připraví. Především v období raného dětství nemůže kvalitní působení rodiny nahradit žádná instituce. Rodinné prostředí je individuálním místem pro stimulaci příznivého rozvoje dětí, je zázemím, v kterém prožívají pocity lásky, sympatie, přátelství, bezpečí.

Jednoznačná definice rodiny je problematická. Liší se podle toho, z jakého pohledu se na rodinu díváme. Liší se podle přístupu vědních disciplín – sociologie, právo, psychologie nebo demografie.

Jedna z nejjednodušších definic definuje rodinu jako „*malou skupinu lidí, kteří jsou navzájem spojeni příbuzenskými, manželskými nebo obdobnými vztahy a také společným způsobem života*“.

Podle pedagogického slovníku je rodina „*nejstarší společenská instituce, která plní funkce socializační, sexuálně – regulační, reprodukční a*

jiné. Vytváří určité citové klima, formuje interpersonální vztahy, postoje, hodnoty, základy etiky a životního stylu“.(1995, s. 189)

Psychologický slovník vymezuje rodinu *„jako společenskou skupinu, která je spojena manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí“.*(2000, s. 512). Psychologický slovník rozlišuje rodinu nukleární, která zahrnuje matku, otce, děti a širší rodinu. Součástí širší rodiny jsou i další příbuzní (prarodiče, sestřenice, bratřenci).

V sociologickém slovníku můžeme najít poměrně složitou, ale nejkompexnější definici (1997, s. 241), *„rodina je nejdůležitější společenská instituce a skupina, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejími hlavními úkoly je reprodukce trvání lidského druhu, výchova potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje“.*

Rodina je první společenský útvar, s kterým dítě přichází do styku. Je to malá společenská skupina, tvořená rodiči a jejich dětmi.

Vacínová (2010, s. 66) vymezuje specifické zvláštnosti rodiny jako:

- *přirozené společenství osob, které jsou seskupeny na základě biologické příbuznosti*
- *mezi členy je trvalá a silná citová vazba, která vzniká na základě vzájemné závislosti jejich členů, děti jsou závislé na pomoci a péči svých rodičů, děti jsou zase smyslem a náplní života rodičů*
- *rodina je první společenskou skupinou, s kterou se dítě setkává*

1.2. Vývoj rodiny

Rodina je historicky vzniklá a rozvíjející se forma společného života rodičů a dětí. Lidé vždy nežili v rodinách, jaké jsou dnes obvyklé v naší části světa. Tak, jak se vyvíjel člověk, vznikaly i různé formy jejich soužití od tlup,

přes kmeny, rody, až k široké a úzké rodině. Ani současný způsob soužití rodičů a dětí nezůstává stále stejný.

Vývoj rodinného života probíhal ve třech fázích:

1. fáze – malá, nukleární rodina (rodiče a děti). Rodina svým členům neposkytovala citovou blízkost, plnila především ekonomickou funkci, byla zárukou přežití. Právo jedince na svobodnou volbu partnera bylo podřízeno zájmům rodičů, jiným příbuzným nebo celé obce. Rodina neměla příliš dlouhé trvání, často zanikala smrtí jednoho z rodičů, nebo odchodem dětí z domova.

2. fáze – přechodná forma existovala spíše ve vyšších vrstvách na přelomu 17. a 18. století. Rodinné vztahy se výrazněji odlišily od vazeb k ostatním příbuzným. Hlavní důraz byl kladen na mateřskou a rodičovskou lásku, zvyšovaly se autoritativní pravomoci otce.

3. fáze se začíná objevovat v průběhu 19. století, přetrvává v mnoha znacích dodnes. Je těsně spjatá s citovým individualismem, svobodnou volbou partnera na základě lásky. Rodina je uzavřená vůči okolí, klade důraz na své soukromí. V důsledku oddělení pracoviště a domova přestává být rodina místem výroby hmotných statků a stává se především místem jejich spotřeby.

1.3. Funkce rodiny

Pro společnost a každého z nás plní rodina nezastupitelně několik funkcí (pečuje o zdraví, zajišťuje své členy hmotně, zabezpečuje výživu, kulturní dědictví, vštěpuje svým dětem morální postoje, usměrňuje je, chrání a podporuje).

Rodina má velký vliv na to, jak vypadá naše společnost, ovlivňuje vývoj osobnosti dítěte, poskytuje jedinci pocit, že někam patří, zasahuje do ekonomiky státu, zajišťuje život budoucím generacím.

Většina autorů (Procházka, Havlík) uvádí čtyři základní funkce rodiny:

- biologická a reprodukční funkce
- emocionální funkce
- ekonomická (zabezpečující) funkce
- výchovná funkce

Procházka (2012, s. 109) k těmto základním funkcím rodiny přidává ještě tři:

- socializační funkce
- ochranná a domestikační funkce
- rekreační a regenerační funkce

Naplnění těchto funkcí spolu úzce vzájemně souvisí a v průběhu života rodiny a ve vývoji společnosti se mění. Mluvíme – li o rodině jako o základní jednotce společnosti, musíme zmínit také důležitost funkcí, které rodina plní.

1.3.1. Funkce biologická a reprodukční

Má velký význam jak pro jedince, tak pro společnost. V prostředí rodiny dochází k uspokojování základních biologických potřeb člověka (strava, žízeň, spánek, sex). Sňatkem snoubenců je společensky uznáno právo jejich pohlavního soužití a vytvářejí se tak základní předpoklady pro narození dítěte. Narození dítěte dává smysl lidskému životu a zabezpečuje udržení života početím a porozením dítěte.

Rodina je místo s nejhlubšími citovými vazbami, které se utvářejí od raného dětství. Dítě se učí mít rádo, projevovat a přijímat kladné citové reakce. Rodina dává pocit bezpečí, porozumění, je zdrojem nových duševních sil.

Děti, které nevyrostaly v takovémto prostředí, mívají v dospělosti problémy s navazováním partnerských vztahů, nemají dobrý vztah k rodičům a

ostatním lidem. Mívají sklon k nesprávným formám chování a jednání (agresivita, odmítání společenských pravidel, sobectví, sebepodceňování apod.).

1.3.2. Emocionální funkce

Je zásadní a nezastupitelnou funkcí. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit podobné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a životní jistoty.

Pro rozvoj dítěte je důležité, aby v rodině panovaly kladné vztahy. Neméně důležitou roli hraje utvoření raného citového vztahu mezi matkou a dítětem.

Emocionální funkce probíhá na třech úrovních: mezi rodiči a dětmi, mezi rodiči a mezi sourozenci. S emocionální funkcí je úzce spjata další funkce rodiny – tvorba domova. Co pro dítě znamená domov, přibližuje Vacínová (2010, s. 65):

- *je to místo, kde se cítí v bezpečí*
- *místo, kde je dítěti dobře (místo prvních objevitelských výprav, místo učení, poznávání, místo radosti, místo k hraní)*
- *domov je tam, kde má dítě své „místo“, především společenské, k domovu patří i stálost prostředí, kde si dítě vytváří citové vztahy k lidem, k věcem, které ho obklopují, k domovu patří i stabilita domácího řádu*

Matějček (2007, s. 37) uvádí, „že domov je vzácná a významná věc“. Pro šťastné dětství je domov nedílnou součástí a je důležitý pro správný rozvoj osobnosti dítěte.

Z psychologického hlediska znamená domov místo, kde se dítě cítí v bezpečí. Nachází se zde mámina náruč, do které je možno utéci při každém

skutečném nebo i zdánlivém ohrožení. Doma jsou i další příbuzní, na které je spolehnoutí.

Základem domova jsou lidé, kteří žijí ve společné domácnosti. Důležitou roli hraje prostředí domova. Každá věc, která jej obklopuje, obsahuje něco z toho, co jsme prožili a zažili. Jsou to svědkové našich dětských her, naší minulosti.

1.3.3. Ekonomická funkce

Rodina je jako sociální skupina i ekonomický subjekt, ve kterém je společně zajišťována materiální existence členů rodiny. Rodina je pracovní jednotkou, profese se často dědí.

Ekonomická funkce rodiny je schopnost zajištění ekonomických a sociálních podmínek pro realizaci a potřebu svých členů. Členové rodiny se zapojují do výrobní a nevýrobní sféry v rámci výkonu určitého povolání a současně sama rodina je důležitým spotřebitelem, na němž je značně závislý trh.

Poruchy ekonomické funkce se projevují v hmotném nedostatku rodiny, což bývá následkem nezaměstnanosti a zvyšováním nákladů na provoz domácnosti.

1.3.4. Výchovná funkce

Je jedna z hlavních funkcí rodiny, jedná se o výchovnou péči o děti a formování osobnosti s cílem připravit člověka pro život ve společnosti.

Rodina je první sociální skupina, která učí děti osvojovat si základní návyky a způsoby chování. Rodiče předávají svým dětem hodnoty a normy společenského chování, vedou je ke vzdělávání, k sebevýchově. Jsou pro své potomky vzorem, oporou.

Výchovná funkce spočívá v zájmu o péči o dítě, o jeho výchovu, porozumění jeho vývoji a potřebám, rozvíjení jeho dispozic a schopností

Ve vyspělých společnostech má rodina povinnost a odpovědnost za výchovu svých dětí. V naší společnosti je tato povinnost zakotvena v Zákoně o rodině, který ukládá rodičům povinnost pečovat o své děti a vychovávat je. Základní předpoklady dobré výchovy dítěte jsou:

- úplnost rodiny
- dostatek času, trpělivosti a čas pro děti
- dobrý osobní příklad rodičů
- vhodné prostředí a přiměřené hmotné zabezpečení dětí
- dobrá organizace života v rodině
- přiměřená náročnost v hodnocení dítěte (více chválit než trestat)
- spolupráce rodičů se školou
- rodiče mají znát kamarády svých dětí
- zabezpečovat podmínky pro rozvoj dětí (kroužky, kultura, sport, hračky, knihy)
- tolerovat osobnost dítěte

Rodina by se měla podílet na plnění tří základních výchovných funkcí – individualizační, socializační a multikulturní.

Rodina má vliv na utváření individuálních kvalit jedince, které dítěti umožní plnohodnotný a šťastný život. Ve výchově rozumové se projevuje filozofická orientace rodiny, která ovlivňuje názor dítěte na svět.

Rozvoj jedince v rodině ovlivňuje celá řada faktorů, mezi nejdůležitější patří rodinné prostředí, výchovné metody a výchovné normy.

Rodinné prostředí

Optimální rodinné prostředí má tyto znaky: vnitřní stabilitu, nenarušenou a přirozenou strukturu, kulturní atmosféru, určitý civilizační standart

Žádoucí znaky výchovného prostředí rodiny:

- rodiče mají autoritu
- jsou stanoveny určité výchovné cíle
- rodiče zajišťují finanční prostředky pro výchovu svých dětí
- rodina má stanovený vnitřní řád (nepísané pravidla práv a povinností jednotlivých členů rodiny)
- konflikty v rodině neřeší agresivně a násilím
- rodina dovoluje dítěti spolurozhodovat o společných záležitostech, o náplni volného času, o svém budoucím povolání a vede jej k sebevýchově.

Výchovné metody

- metody vysvětlování
- metody cvičení a navykání
- metody příkladu
- metody hodnocení průběhu procesu výchovy i jeho cíle
- metody sebevýchovy (sebevzdělávání)

Výchovné formy

Výchovné formy chápeme jako výchovné aktivity (určité specifické časoprostorové řešení výchovných záměrů na dosahování určitých cílů v rámci rodiny). Patří sem:

- práce v rodině – pomoc na zahradě, při vaření, při úklidu, zalévání květin
- herní aktivity – se sourozenci, s rodiči (společenské a deskové hry)

- domácí příprava dětí na školní vyučování – v mladším školním věku za účasti rodičů
- tělovýchovné aktivity – doma, v přírodě, na hřišti, na zahradě, v tělocvičně, návštěva sportovních utkání, sledování sportovních pořadů
- osobní hygiena – koupání, péče o oděv, bazén, sauna
- esteticko-výchovné činnosti – hra na hudební nástroj, estetické úpravy bytu, návštěva kulturních míst, muzeí, galerií, poslech hudby
- rodinné vycházky, výlety, dovolené
- návštěvy příbuzných, přátel

Procházka (2012, s. 109) uvádí ještě další funkce rodiny – socializační, ochrannou a domestikační a funkci rekreační a regenerační.

1.3.5. Socializační funkce

Rodina je prostředím, ve kterém dítě získává základní návyky a způsoby chování, jež jsou v dané společnosti chápány jako správné. Socializace umožňuje dětem přejít z rodinného prostředí do běžného světa a orientovat se v něm.

Pro efektivní socializaci je nutná přítomnost celé řady faktorů. Důležitým faktorem jsou ekonomické podmínky a kvalita kulturního a materiálního prostředí, jež zahrnuje i běžné podmínky života (každodennost).

Socializace je proces seznamování se s kulturním prostředím, osvojování způsobů chování a společenských norem a následně přizpůsobení se společenskému životu.

Hlavními činiteli jsou jedinci a sociální skupiny, které mají možnost dlouhodobého a přímého působení na jedince. Rodina funguje jako primární

nositel kultury, poskytuje základ norem, hodnot a kulturních vzorů (zvyky, tradice, mravy) a učí dítě se orientovat ve světě symbolů.

Rodina je stále považována za tu nejdůležitější a nezastupitelnou sociální skupinu v procesu socializace. V prvních dnech života dítěte nedokáže rodinu nahradit žádná jiná instituce.

1.3.6. Ochranná a domestikáční

Rodina vytváří potřebu bezpečí a jistoty, dává pocit, že každý člen rodiny někam patří a má své místo mezi nejbližšími. Rodina je prostředím, ve kterém může každý její člen najít fyzické útočiště i emociální přijetí.

Tato funkce se projevuje ve výkonu práv a povinností rodičů vůči svým dětem, které jsou upraveny zákonnými normami. Odpovědnost rodičů je uvedena jako souhrn práv a povinností. Rodiče jsou povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, rozumový, citový a mravní vývoj. Rodiče by měli být svým osobním životem a chováním příkladem svým dětem. (Zákon o rodině)

1.3.7. Rekreační a regenerační

Je velmi důležitá, závisí na tom, jakým způsobem rodina tráví pohromadě svůj volný čas, jakým zájmových činnostem se jednotliví členové věnují, jakým způsobem tráví dovolené.

Aktivity tohoto typu mají velký význam pro všechny členy rodiny, ale největší vliv mají na dítě.

1.4. Charakteristika současné rodiny

Mnoho autorů uvádí současnou situaci rodiny jako její krizi. Důvodem jsou vysoká rozvodovost, jež se dotýká nezletilých dětí, nárůst počtu neúplných rodin, zvyšujícím se počtem dětí mimo manželství, zvyšujícími se počty týraných, zneužívaných, zanedbávaných dětí v rodině samé, vysokou sebevražedností dětí a mladistvých, jejich kriminalitou, agresivitou a dalšími společensky nežádoucími jevy.

Po roce 1998 začal postupně klesat počet sňatků a klesl i počet narozených dětí. Zároveň začíná stoupat věk, kdy mladí lidé uzavírají první manželství. Tento jev souvisí s novými možnostmi pro mladé lidi, dochází ke změně životních podmínek, mladí začali podnikat, cestovat a vzdělávat se.

Objevuje se nový fenomén – rodina podnikatele. Podnikatel většinu času věnuje firmě, na rodinu má málo času. Kompenzuje to tím, že se to snaží finančně vyrovnat. S rozvojem podnikání vzniká konkurenční prostředí, které se negativně promítlo do společnosti.

Další změnu přinesla vyšší zaměstnanost ženy, která je ve svém oboru úspěšná, mnohdy více než muž. V rodině nastává problém, kdo se postará o děti.

S poklesem počtu sňatků souvisí nárůst počtu dětí, které se narodily mimo manželství buď svobodné matce, nebo nezadanému páru. Mladé páry žijí ve společné domácnosti, nejsou zdáni. Sňatek přichází až s příchodem dítěte.

Pro dnešní dobu je charakteristický důraz na vzdělání, jak rodičů, tak i jejich dětí. Výchova v českých zemích je stále autoritářská.

Dalším znakem současné rodiny je snižování interrupcí v důsledku sexuální osvěty a spolehlivé antikoncepce. V dnešní době si mladí lidé mohou sami naplánovat, kdy chtějí mít potomky.

Procházka (2012, s. 114) vytyčuje pět znaků současné rodiny.

- *je rodinou nukleární, která se skládá s několika lidí, které tvoří její jádro a sdílají s ní intimní soužití*
- *jádro tvoří manželská nebo partnerská dvojice, která je otcem a matkou dětí*
- *je to rodina dvougenerační, tvoří ji generace otce a matky a generace dětí*
- *je rodina intimně vztahová, která funguje jako „soukromý prostor“*
- *privátní individualizace, což znamená možnost a nutnost rozhodovat se, nést za své rozhodnutí zodpovědnost a poradit si sám se sebou*

1.5. Osobnost dítěte

Snad nikdo nepochybuje o tom, že rodina má pro dítě nenahraditelný význam. Má vliv na rozvoj jeho osobnosti v oblasti duševní, tělesné i sociální. Rodina je pro dítě prostor, vzor společnosti, ve které si dítě osvojuje základní vzorce chování, návyky, dovednosti, které jsou pro něj rozhodující pro jeho orientaci ve společnosti. Aby byl dítěti zajištěn optimální vývoj, musí být rodina schopna uspokojit jeho základní potřeby:

- biologické – řádná výživa, čistota, dostatek tepla
- psychické – podnětné prostředí, jistota, vlastní identita, potřeba otevřené budoucnosti
- sociální – láska, bezpečí, přijetí dítěte takového, jaké je, rozvoj schopností
- vývojové – motivace k samostatnému vývoji

Existuje mnoho rozdílných definic osobnosti. Psychologický slovník (2000, s. 379) definuje osobnost „jako celek duševního života člověka. Má svůj původ ve slově *persona* (původně maska pro boha podsvětí), později jako typ, charakter, role člověka.“

S pojmem osobnosti se setkáváme ve významu důležitého, jedinečného člověka. Obecně se v psychologii uvádí termín osobnosti v širším slova smyslu – osobnost žáka, osobnost učitele.

Ilona Gillernová (1994, s. 96) uvádí, že „*osobnost je individuální jednotou biologických, psychologických a sociálních aspektů, je utvářena ve vztazích mezi lidmi a ve společnosti a v nich se také projevuje.*“

Heluz (2003, s. 29) nabádá „*Abychom na dítě pohlíželi jako na osobnost v procesu jejího vznikání a rozvoje a abychom měli na paměti, že osobnost není jenom výsledkem vnějších okolností, ale především vyvěrá z vnitřních zdrojů, které je třeba respektovat a jímž je třeba v jejich prosazování se napomáhat.*“

Za základní jednotky struktury osobnosti jsou uváděny vlastnosti a rysy. Každý člověk má celou řadu různých rysů a vlastností, které vyjadřují jeho jedinečnost. Důležité vlastnosti osobnosti uspořádává Heluz (2003, s. 31) do tří skupin:

1. *schopnosti – vlastnosti, které rozhodují o tom, co jedinec dokáže*
2. *temperament – ukazuje, jak bude jedinec citově prožívat a vystupovat*
3. *charakter – jakými zásadami, principy se bude ve svém jednání a rozhodování řídit*

1.5.1. Vývojové fáze rozvoje osobnosti dítěte

Následující kapitola popisuje obvyklé, normální změny tak, jak k nim dochází v jednotlivých vývojových obdobích.

Jednotlivá stadia se od sebe liší zřetelnými znaky a následují po sobě v určitém zákonitém sledu. Průběh předchozích období pak ovlivňuje, jak proběhnou následující stadia.

Nejvíce poznatků a údajů je o dětství a dospívání, kdy dochází k významným vývojovým změnám. Jsou to období, ve kterých na jedince záměrně působíme a ovlivňujeme výchovou a vzděláním.

Člověk stejně jako ostatní živočichové prochází během svého života vývojem. Mění se po stránce tělesné, duševní, rozumové, mravní a společenské. Vývoj každého jedince je jiný, liší se, ale platí pro všechny určité obecné zákonitosti. Chceme – li napomáhat utváření osobnosti dítěte, musíme brát ohled na schopnosti, temperament a charakter dítěte.

Rodina má rozhodující význam pro vývoj osobnosti v oblasti tělesné, duševní a sociální. Dítě si vytváří obraz světa podle toho, jak je mu představován. Osvojuje si základní návyky, dovednosti, strategie chování.

K jednotlivým vývojovým obdobím se vztahují hlavní životní potřeby, které ovlivňují další vývoj osobnosti a její fungování v rodině i ve společnosti. Každá vývojová etapa zahrnuje základní potřebu, která by měla být naplněna. Jako hlavní jsou pro jednotlivá období uvedeny potřeby důvěry, autonomie, iniciativy, snaživosti, identity, intimity a integrity.

„Základním východiskem uvažování o vývoji osobnosti dítěte musí být, že jde o vývoj bytosti v jejím celistvém uspořádání – vzájemně se prostupují, vývoj tělesný s vývojem psychickým; vyvíjí se sociální začleňování, vztah k druhým lidem i k sobě samému; vyvíjí se vlastnosti i jejich projevy; vyvíjí se poznávání, jednání i emocionální prožívání; vyvíjí se toužení a chtění, morální postoje...“ (Heluz, 2003, s. 165)

Heluz rozlišuje sedm základních stadií vývoje osobnosti dítěte:

- *prenatální vývojové stadium*
- *kojenecké stadium – první rok života*
- *batolecí stadium*
- *stadium předškolního věku*
- *stadium raného školního věku*
- *stadium pubescence*
- *adolescence*

Pro potřeby své bakalářské práce se budu zabývat pouze obdobími, která jsou důležitá pro zdravý rozvoj osobnosti dítěte.

Prenatální vývojové stadium

Jde o vývoj, který začíná početím a končí narozením dítěte, trvá přibližně čtyřicet týdnů. V tomto stadiu jsou utvářeny základy pro citový vztah mezi dítětem a matkou. Již v tomto období dítě pozná hlas své matky, který upřednostňuje před hlasy ostatních lidí. Postoje rodičů ke zplození potomka, jejich vztah k těhotenství a jejich očekávání narození dítěte významně ovlivňuje psychický vývoj dítěte. Zdravý vývoj dítěte může negativně ovlivnit řada činitelů - dítě se narodí z nechtěného těhotenství, rodiče jsou velmi mladí, rodiče jsou v pokročilém věku, děti nedonošené, nemocné nebo s různými vrozenými vadami.

Kojenecké stadium

Jako kojenecké období označujeme zpravidla období do jednoho roku dítěte.

Vývoj v tomto období probíhá závratnou rychlostí. Délka těla se zvětší o polovinu a váha dítěte se zdvojnásobí.

Ale i po psychické stránce vývoj postupuje rychle. Z malého novorozence je na konci roku aktivní bytost, která chodí, vydává různé zvuky, artikuluje první slova, manipuluje s předměty, ovládá řadu dovedností spojených s hrou.

Rozhodujícím činitelem v tomto období je stimulace, podnětnost prostředí, vztah blízkých osob k dítěti. V tomto období, které bývá nazýváno jako symbiotické, tvoří dítě s matkou psychickou jednotu.

Kojenecké období charakterizují tři základní události: první úsměv, uchopení a puštění předmětů, vstávání a chůze.

Batolecí stadium

Batolecí stadium je stadium od jednoho roku do tří let věku dítěte. Pro toto období jsou charakteristické některé rysy. Dochází k intenzivnímu rozvoji myšlení, motoriky a řeči.

Chůze dítěti umožňuje poznat blíže prostor kolem sebe, dostane se blíže k věcem kolem sebe, schovává se a nechává se hledat. Dítě se osamostatňuje, má velkou potřebu pohybu a aktivity, čím dál více se odpoutává od matky. Tento proces ale probíhá pomalu a postupně.

Dítě v tomto období pochopilo, že se liší od ostatních lidí, že je samostatnou bytostí. Začíná používat zájmeno „já“ a „já sám“. Tuto fázi vývoje nazýváme „prvním obdobím vzdoru“. Dítě odmítá vše, s čím přijdou druzí. Pro další vývoj je velmi důležitá podpora a pochopení jednání dítěte.

Nejdůležitější sociální skupinou je i nadále rodina, kde se dítě učí určitým vzorům jednání a chování a utváří si základy budoucích vztahů s lidmi mimo rodinu.

Předškolní věk

Stadium předškolního věku začíná třetím rokem dítěte a končí dovršením šesti let a nástupem do školy. Je to období dalšího postupného rozvoje lidského jedince. Změny jsou méně nápadné, ale jsou přesto velmi významné.

Dítě se dále zdokonaluje v pohybové koordinaci a cvičí svou zručnost. Rychle se rozvíjí jeho kresba. V oblasti myšlení dítě zůstává závislé na názoru, nedovede ještě logicky myslet.

Učí se užívat řeči k regulaci svého chování, rozšiřuje si poznatky o sobě i o svém okolí.

Předškolák je v tomto období ještě závislý na své rodině, ale už je pro něj významné kamarádství s vrstevníky, inklinuje ke stejnému pohlaví. Snaží se včlenit do skupiny dětí, navazovat kontakty, hrát si spolu, předvádět se před dětmi, vyměňovat si s nimi hračky. Ve vrstevnické skupině se dítě učí prosazovat své vlastní názory a dělá to způsobem, který si osvojilo v rodině.

Dítě si v tomto období hraje „jako“ na povolání, pohádkové bytosti, hrdinovy z filmů. Tyto hra na sociální role mají pro dítě a jeho vývoj mimořádný význam – dovolují nahlédnout na věci a lidi z jiné perspektivy, umožňují kompenzovat frustrace, jimiž dítě trpí a napomáhají uvolnění tvůrčí fantazie.

Dítě v tomto věku už ví, co je správné, uvědomuje si smysl určitého řádu, platnost norem a zásad, hodnoty pořádku a režimu.

Toto období končí nástupem do školy, když je dítě dostatečně zralé jak po stránce fyzické, tak i psychické. Počátek školní docházky je pro dítě velmi náročnou životní etapou a potřebuje, aby mu rodina tento úkol maximálně usnadnila.

Raný školní věk

Raný školní věk začíná od šesti let a končí jedenáctým rokem. V šesti letech nastává v životě dítěte velká změna. Stává se žákem, začíná chodit do školy. Přípravenost dítěte pro úspěšnou školní práci zahrnuje předpoklady biologické a psychosociální (rozumové, citové, motivační, sociální). Dítě se vstupem do školy mocně prožívá potřebu obstát, předvést se, mít úspěch a sklidit pochvalu.

Vývoj v tomto období trvale a plynule pokračuje. Dítě dosahuje dalších výrazných změn v oblasti poznávání, citů, vůle a charakteru, rozvíjí se jeho sociální dovednosti.

Nejdůležitější činností pro poznávání věcí i začlenění do lidské společnosti je nyní skutečná práce – práce ve škole, učení. Pro toto období je důležitá role rodiny, jak se k tomuto zlomu v životě dítěte postaví.

Stadium pubescence

Toto stadium bývá také označováno jako střední školní věk nebo raná adolescence. Jde o období mezi dvanáctým a patnáctým rokem.

Název pubescent je odvozeno od latinského slova „pubes“, které v překladu znamená chmýří, vousy.

Z biologického hlediska lze období dospívání na jedné straně vymezit prvními známkami pohlavního zrání a na straně druhé dovršením plné pohlavní zralosti a dokončení tělesného růstu.

Vedle změn biologických probíhá řada změn psychických. Vyplynávají z hledání způsobů uspokojování nových potřeb. V tomto období dochází k mimořádnému rozvoji rozumových schopností. Současně s tím dochází k novému sociálnímu začlenění do společnosti.

Mezi hlavní psychické znaky období dospívání můžeme řadit citovou nestálost a nápadné změny nálad, sklon k negativismu, zvýšená unavitelnost, problémy s koncentrací pozornosti. Ale současně se u dospívajících projevuje rychlý rozvoj vnímání, představivosti i myšlení.

Další výraznou změnou je postupné odpoutávání od rodiny a osamostatňování. V tomto období dochází ke konfliktům s rodiči a dospělými lidmi.

Pro jedince má značný význam vrstevnická skupina. Objevují se první vztahy mezi chlapci a dívkami.

Do tohoto období spadá ještě jedna významná událost – volba přípravy na povolání. Zde hraje rodina významnou úlohu a na ní záleží, jak se další život jejich potomka bude vyvíjet.

Adolescence

Adolescencí označujeme poslední věkové období, které předchází dospělosti. V tomto období se jedinec postupně zklidňuje, vyjasňuje si životní orientaci.

Mladý člověk si je v tomto věku vědom svých předností a chce se realizovat. V adolescenci dochází k největšímu ohrožení rozvoje osobnosti, a to když jedinec nezvládá problémy a úkoly a utíká k nejrůznějším závislostem (alkohol, drogy, automaty), k promiskuitě, kriminalitě.

Naléhavým problémem se stává důkladné promýšlení životní cesty. Dospívající zvažuje, jaké má šance. Uvědomuje si, že za svou budoucnost spoluzodpovídá.

1.6. Negativní vlivy rodiny

Člověk je ovlivňován nejrůznějšími vlivy prostředí, ale nejdůležitější vliv má rodina. Správná výchova, která bere v úvahu vrozené vlastnosti dítěte, jeho talent, schopnosti, inteligenci a další aspekty, které rozvíjí osobnost jedince, je může rozvíjet nebo utlumit.

V rodině, kde dítě citově strádá, kde schází správná výchova, dochází ke vzniku faktorů, které ovlivňují vztah dítěte k rodičům, k dospělým, ke společnosti i k sobě samému.

V další kapitole si ukážeme, které negativní vlivy nejvíce ovlivňují a narušují zdravý vývoj jedince.

Hlavní příčiny poruch:

- a) objektivní – na vůli rodičů nezávislé (nemoc, úmrtí, invalidita)
- b) subjektivní – na vůli rodičů závislé (neochota, nezralost, neschopnost se starat o dítě)
- c) smíšené – spojení obou výše uvedených

1.6.1. Funkčnost rodiny

Rodiny podle funkčnosti můžeme rozdělit na funkční, adekvátní, optimální, problémová, dysfunkční a afunkční.

Funkční rodina

Normální, harmonická, zdravá rodina. Hlavním rysem této rodiny je vysoký stupeň soudružnosti, pozitivní vztahy, otevřená a upřímná komunikace

mezi členy rodiny, vzájemný respekt, proměnlivá dělba rolí, schopnost překonávat zátěžové a konfliktní situace.

Ve funkčních rodinách členové dávají najevo potěšení ze vzájemného kontaktu. Rodina je otevřená pro nové myšlenky a nová řešení. Dětem je dovoleno, aby s rodiči diskutovaly, na přání dětí je brán ohled.

Rodina adekvátní

V těchto rodinách je zřetelně oddělena ženská a mužská role. Muž je velice pracovně angažován, poskytuje rodině materiální podporu, má více společenských kontaktů než žena. Žena se věnuje hlavně domácím záležitostem. Rodině záleží na prospěchu dítěte, potřeby dítěte jsou prioritou.

Rodina optimální

Rodina optimální se vyznačuje pružnějším pojetím mužské a ženské role, některé činnosti dělají společně. Muž je i zde hodně pracovně angažován, ale podporuje ženu a tráví dostatek času s dětmi. Žena se v takové rodině cítí dobře a udržuje si dostatek svých vlastních společenských kontaktů.

Problémová rodina

V ní se vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí, které ale vážně neohrožují vývoj dítěte. Rodina dokáže tyto problémy řešit za pomoci zvenčí. V těchto rodinách dochází přechodně k narušení osobních vztahů nebo k tíživé bytové či ekonomické situaci (rozvod, nemoc). Rodina je schopna tyto problémy vlastními silami vyřešit.

Dysfunkční rodina

Jedná se o rodiny, kde se vyskytují vážné poruchy některých nebo všech funkcí, které bezprostředně ohrožují nebo poškozují rodinu jako celek a zvláště vývoj a prospěch dítěte.

Tyto poruchy už rodina není schopna zvládnout sama, a proto je nutné učinit řadu opatření zvenčí (sanace rodiny). Tato rodina potřebuje pomoc sociálních institucí.

Často jde o rodiny, kde došlo k narušení vzájemných vztahů mezi rodiči, kde dochází k nadměrnému užívání alkoholu, drog. Patří sem také rodiny s velmi nízkým finančním příjmem a se špatným zázemím bydlení.

Tyto rodiny jsou charakteristické tím, že neřeší problémy, vzájemně se obviňují, potlačují osobní identitu na úkor druhého, nejasná komunikace, chybí jasné hranice mezi členy rodiny, nejasná pravidla a kompetence.

Afunkční rodina

V těchto rodinách jsou poruchy tak velké, že rodina přestává plnit základní funkci a dítěti závažným způsobem škodí, ohrožuje jej. Sanace této rodiny už nepomohou, jediným řešením je vzít dítě z této rodiny a umístit ho do náhradní rodiny.

1.6.2. Typy problémových rodin

Poruchou rodiny se rozumí takové situace, kdy rodina v různé míře neplní základní požadavky a úkoly dané společenskou normou. Jedná se o selhání některého člena rodiny, které se projevuje v nedostatečném plnění některých nebo všech základních funkcích rodiny. Vacínová rozlišuje tyto typy výchov:

Autoritativní výchova

V těchto rodině se vyskytuje soustavné příkazování a zakazování. Rodiče dítě dirigují a nedávají mu možnost se samostatně rozhodovat, vyjadřovat své názory, nést zodpovědnost za své chování. U dítěte dochází

k frustraci, která se může projevit agresivní nenávisť, v záchvatech vzteku a k negativismu vůči autoritě.

Pro autoritativní rodiny je charakteristické, že praktikují samoučelný dril a šikanování. Vyžadují od dětí automatickou poslušnost. Děti nejsou vedeny k uvědomování si důvodů a souvislostí v plnění výchovných požadavků. Děti se projevují se lítostí, zoufalstvím, nenávisť, vztekem, pocitem opuštěnosti.

Pokud tuto výchovu uplatňují oba rodiče, nedostává se dítěti láska a něžnost. Děti sami autoritativní chování přejímají a napodobují. Často uplatňují autoritativnost s agresivitou tam, kde si to mohou dovolit, ke slabším vrstevníkům a později ke svým dětem. V těchto rodinách se často používá nepřiměřený trest, jak si vynutit u dítěte poslušnost.

Tato výchova razí názor, že rodič a vychovatel má vždy pravdu a zasluhuje si úctu. Děti mají slepě poslouchat a nemají odmlouvat. Nemají mít vlastní vůli. Přísnost je ve výchově nutná, aby z dítěte vyrostl slušný člověk.

Rozdílná výchova

Rozdílná výchova se projevuje rozdílným způsobem výchovy matky a otce nebo uvědomělým a častým přechodem rodičů od jednoho způsobu výchovy ke druhému způsobu výchovy. Takto vychovávané dítě je vzdorovité, nervózní, útočné.

Perfekcionistická výchova

Pro tuto rodinu je typické, že rodiče požadují od dítěte perfektní a nejlepší výsledky ve všem. Dítě je neustále nuceno, aby bylo vždy lepší než ostatní. Rodiče mají na dítě přehnané nároky, které neodpovídají jeho schopnostem. Vytvářejí tak u dítěte nesprávný postoj k druhým lidem, ale i k sobě samému. Takové dítě bývá často unavené, přetížené, neoblíbené a prožívá pocit méněcennosti.

Zanedbávající výchova

Děti, které žijí v těchto rodinách, postrádají pozornost, trpělivost a péči. Rodiče si jich nevšímají a chovají se k dětem nepřátelsky. Tyto děti jsou zanedbané rozumově, citově a sociálně. V důsledku takového rodinného prostředí bývají děti agresivní, chladné a pasivní.

Výchova zanedbávající se vyskytuje u rodin s nízkou sociálně ekonomickou úrovní, v rodinách alkoholiků, přistěhovalců a v rodinách národnostních menšin.

Odmítavá výchova

Postihuje často děti, jejichž narození bylo nechtěné, a to z různých důvodů (věk rodičů, narození postiženého jedince, dítě nesplňuje očekávání a ideály rodičů).

Dítě je omezováno, zavrhováno, utlačováno a trestáno. Dítě, které vyrůstá v takové rodině, nejvíce postrádá pocit bezpečí a jistoty.

Přehnaně pečlivá výchova s příliš úzkostlivým postojem k dítěti

Rodiče jsou nezdravě shovívavý, starostlivý a úzkostlivý. Dítěti dají všechno, co si přeje. Takové dítě vyrůstá bez autority, je egoistické, rozmazlené, vyžaduje neustálou pozornost rodičů, nedokáže se samo zaměstnávat a neumí si hrát s ostatními dětmi.

Dítě je citlivé, plaché, bojácné, nesamostatné, pasivní a vývojově pasivní a celý život bude potřebovat vedení.

Příliš povolná výchova

Rodiče se k dítěti chovají velmi něžně, předem ho omlouvají, neomezují ho, nekladou na něj nároky ani normy, snaží se splnit každé jeho přání, odstraňují mu z cesty i ty nejmenší překážky.

Takové dítě je rozmazlené, neschopné řešit své problémy, vyžaduje maximální péči od rodičů.

Nedostatečná výchova

V těchto rodinách nemají rodiče o dítě zájem z různých důvodů (neurovnané rodinné poměry, nízká úroveň manželů, nepřipravenost, nedostatek schopností a přiměřených charakterových vlastností). Rodiče se chovají k dětem chladně, nepřátelsky a zanedbávají rodinou péčí. Jejich vlastní zájmy jsou jim přednější. Takový vztah oslabuje citový život dítěte, vede k pocitu křivky a nejistoty.

Děti se chovají ke svému okolí chladně a nedovedou k nikomu v pozdějším věku navázat citový vztah.

Neúplné rodiny

Mimo rodiny úplné existují rodiny, které postrádají jednoho člena, tyto rodiny označujeme jako rodiny neúplné. Bývají často označovány jako rodiny s jedním rodičem.

Příčiny vzniku těchto rodin jsou různé: svobodné matky samy vychovávají dítě, rozvod rodičů, úmrtí jednoho z rodičů. Tyto rodiny jsou postiženy finančně, nepříznivými bytovými podmínkami, nedostatkem sociálního kontaktu, výchovnými problémy s dětmi.

Do této kategorie patří rodiny bez otce, rodiny bez matky a rodiny s nevlastní matkou nebo nevlastním otcem.

1.6.3. Rozvod v rodině

Rozvod je jeden z negativních vlivů, které mají negativní dopad na vývoj dítěte. V každém vývojovém stádiu dítě trpí rozvodem svých rodičů. Reakce dítěte v určitých obdobích jeho vývoje osobnosti je různá podle věku a pohlaví.

Dítě je vystaveno dlouhotrvajícímu stresu během opakovaných a nekonečných soudních řízení o určení styku rodiče s dítětem, o výživném, o majetku, o tom, s kým bude dítě bydlet. Dítě je frustrované, rodiče si přes něj vyřizují účty. Je stresováno případným stěhováním, příchodem nového rodiče, nových nevlastních sourozenců. V důsledku trvalého stresu se objevují u dítěte úzkost a napětí, které vedou ke zhoršení koncentrace a výkonnosti. U malých dětí může být ohrožena jeho základní potřeba jistoty, bezpečí a důvěry ve svět.

V předškolním věku v souvislosti s rozvodem objevuje zhoršení spánku a strach z odloučení od rodiče. Ve škole se děti chovají nesoustředěně, výbušně, nerozvázně, rozlítostně, dochází ke zhoršení prospěchu, projevy agresivity, hněvu, smutku.

Rozvod vždy působí na dítě negativně. Aby byl přechod dítěte do nové situace snadnější, je rozumné si s ním povídat a s ohledem na jeho věk mu vysvětlit, že rozchod rodičů nemá s ním nic společného, že se ničím neprovinilo. Rodiče by měli dítě ujistit, že nic nemůže změnit lásku k němu.

Příčiny rozvodovosti

Manželství u nás neznamena pro řadu lidí posvátný svazek. Naše společnost zaujímá k rozvodům tolerantní postoj, což se projevuje benevolentními zákony a rychlým ukončením manželství v případě, že se manželé shodnou na vypořádání. Nejčastější příčiny rozvodu jsou:

- násilí v rodině
- nevěra jednoho z rodičů
- alkoholismus
- neshody v sexuální oblasti

- nedostatečná komunikace mezi rodiči

1.6.4. Alkohol v rodině

Život s jedincem, který je závislý na alkoholu přináší do fungování rodiny mnoho negativních vlivů. Chování pod vlivem alkoholu znemožňuje přirozenou a normální komunikaci s ostatními členy rodiny.

Alkohol zkresluje správnou představu rodičovské role a narušuje tak ztotožnění dítěte s modelem rodiče.

Alkoholici narušují psychickou rovnováhu svých dětí tím, že pro něj utvářejí nevhodné výchovné prostředí, ukazují negativní příklady, zanedbávají jejich výchovu.

Jedinci, kteří vyrůstají v rodině alkoholika, potřebují odpovídající pomoc a podporu, Někdy se jim, ale této pomoci nedostává. Dítě o svých problémech moc nemluví, bývají ke svým rodičům loajální. Problémy jsou často drženy v tajnosti, okolí o nich nic neví. V takto nefungující rodině dítě přebírá úkoly za rodiče alkoholika.

V dospělosti může tento jedinec trpět pocity méněcennosti a nedostatečnosti. Dítě bývá uzavřené, stažené do sebe, nekomunikuje, utíká k fantaziím. Děti alkoholika prožívají velmi zvláštní situace, kterým nerozumí a neumí se s nimi vyrovnat. Jejich chování bývá neadekvátní. Dítě, které vyrůstá v rodině, kdy jeden z rodičů je závislý na alkoholu, se vyznačuje:

- neví co je normální a co ne, protože mu chybí základy, podle kterých by se dokázalo rozhodnout
- nedůvěřuje v sebe sama, protože byl v dětství často kritizován a neschopen se zavděčit
- strach z opuštění, který bývá překážkou ve vytváření vztahů.
- nemá správný vzor z rodiny

- žije v rozporuplném prostředí a neví, co si má sám o sobě myslet
- nedokáže dokončit úkol, není cílevědomý
- vyznačuje se lží, je přesvědčen, že lež usnadňuje život
- nenaučí se spolupracovat s jinými lidmi
- schází mu vědomí vlastních možností, nízké sebehodnocení
- lže, krade, toulá se, chodí za školu

1.6.5. Dítě týrané, zneužívané a zanedbávané

Nedílnou součástí dnešní vyspělé společnosti je syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte je označován jako Child Abuse and Neglect).

Jedná se o úmyslné ubližování dětí, které je způsobené rodiči, vychovateli. Jde o ubližování tělesné, psychické, sexuální a zanedbávání. Pro řádného dospělého neexistuje žádný dobrý důvod, aby dítě týral nebo zanedbával.

Fyzické týrání

Je vědomé tělesné ubližování dítěti, má různou formu od pohlavků, kopanců, údery pěstí přes popáleniny, bodné rány až ke škrcení, svazování, neumožnění spánku a nepodávání potravy.

Fyzicky týrané dítě se projevuje pasivitou nebo agresivitou, strachem z týrající osoby, studem, hladem, lítostivostí, útekem z domova a poruchami spánku a nočními můrami.

Psychické týrání

Má za následek, že dítě nemá sebedůvěru a sebeúctu ke své osobě. Psychické týrání má neblahý dopad na citový vývoj dítěte, na jeho chování k druhým lidem.

Mezi formy psychického týrání patří nadávky, ponižování, zesměšňování, odmítání, citové vydírání, izolace, požadavky nereálných výkonů, srovnávání s ostatními dětmi.

Psychické týrání působí negativně na psychický a sociální vývoj dítěte. Způsobuje mu také neurotické a psychické poruchy, dítě má tiky, koktá, pomočuje se, má noční děsy, trpí úzkostí a depresemi. V mnoha případech se dítě sebepoškozuje a mnohdy se pokusí o sebevraždu.

Společně s neurotickými projevy dochází u dítěte k poruchám chování, jako jsou lhaní, krádeže, násilné chování k druhým a ke zhoršení školního prospěchu.

Sexuální zneužívání

Při sexuálních zneužíváních dospělí jedinci využívají dětskou závislost a důvěrnost. Jde o vztah moci a podřízenosti. Dospělí se snaží utajit sexuální vztah s dítětem.

K formám sexuálního zneužívání patří obnažování před dítětem, pozorování nahého dítěte, nucení dítěte sledovat soulož, osahávání a líbání dítěte na intimních místech, znásilnění, prodej dětí, dětská prostituce, dětská pornografie.

Důsledkem sexuálního zneužívání je ohrožení fyzické, duševní i sociální vývoj dítěte. Dítě trpí pocity bezmocnosti, úzkostmi a výkyvy nálad, depresemi. Často se poškozují a sahají k sebevraždám. Utíkají od této skutečnosti ke drogám a alkoholu.

Zanedbávání

K zanedbávání dochází tehdy, když rodiče neposkytují dítěti náležitou péči v jídle, hygieně, oblečení a bezpečí.

Zanedbávané dítě se vyznačuje tím, že je hladové, podvyživené. Nemá vypěstované základní hygienické návyky – nemyje se, nepřevléká se, nečistí si

zuby. Dítě je celé dny bez dohledu, dělá si, co chce. Neučí se, nenosí věci do vyučování, neumí se chovat a neumí se podřídit autoritě.

Psychické trauma, které dítě týráním utrpí, si nese po celý svůj život. Matějček (1994, s. 25) uvádí ve spojitosti s týráním, zneužíváním a zanedbáváním dětí tři základní rizikové činitele:

Rizikovní dospělí - to jsou ti, kteří s větší pravděpodobností než jiní mohou dětem ubližovat (duševně nemocní, nevyspělí, zaostalí, postižení, alkoholici, toxikomani, jedinci krutě trestáni v dětství).

Rizikové děti – jedná se o děti, které se zvláště chovají. Tyto zvláštnosti mohou být podmíněny organicky, společensky, psychicky a výchovně. Chování dítěte nezapadá do představy o dítěti, do jeho očekávání. Dospělý je zklamán, frustrován a začne se chovat agresivně. K původci jeho zklamání, k dítěti. Určitá rizika neporozumění si do života nesou děti postižené (tělesně, mentálně a smyslově). S větší pravděpodobností než jiní k sobě ubližování přitahují.

Rizikové situace – je náhradní rodinná péče, neúplná rodina, rodina doplněná, pěstounské péče, ústavní péče, rozvod, nechtěné dítě, úmrtí některého člena rodiny, dlouhodobá nepřítomnost, invalidita, nemoc, alkohol, pracovní vytížení. Rizikové situace jsou ty, v nichž s větší pravděpodobností než v jiných, dochází k ubližování.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

Cílem praktické části závěrečné práce je podrobná kazuistická studie chlapce, který vyrůstá v neúplné rodině, pouze s matkou a mladším bratrem. Chlapec navštěvuje základní školu praktickou. Jejich ekonomická, bytová situace není nejlepší. Rodina nemůže plnit všechny funkce, které by plnit měla. Kazuistická studie byla vypracována se souhlasem matky.

Použité metody:

- psychologická, sociálně pedagogická a logopedická analýza
- studium dokumentů
- pozorování
- dotazník
- rozhovor s učitelkou
- rozhovor s matkou
- rozhovor s babičkou
- rozbor výsledků činnosti

2.1. Anamnéza

Jméno **Roman**

Rok narození 2000

Rodinná anamnéza

Rodiče chlapce se rozvedli, když mu bylo pět let. Nyní vyrůstá v neúplné rodině, žije jen s matkou a mladším bratrem, který v současné době navštěvuje druhý ročník základní školy.

Bydlí v sociálním bytě, kde mají pouze jednu místnost a sociální zařízení. Byt je vlhký, jsou zde vysoké stropy a nedovírající okna, kterými táhne.

Matka chlapce je vyučena v oboru šicí práce, otec je vyučený zedník. Otec o chlapce nemá velký zájem, nezvládá jeho výchovu a hyperaktivitu. Svádí vše na matku, že jej špatně vychovala.

Matka nemá podporu ani ze strany svých rodičů, ani rodičů otce. Na všechno je sama, výchovu ji znesnadňuje i její zdravotní stav, je epileptička.

Osobní anamnéza

Průběh těhotenství – těhotenství chtěné, ale matka byla příliš mladá, otec je znám, matka pravidelně docházela na těhotenské prohlídky, během těhotenství neměla žádné problémy.

Porod – v 37. týdnu, prvorodička, porod proběhl bez obtíží, přirozenou cestou, dítě s normální porodní váhou (320 g, 50 cm), po narození prodělal novorozeneckou žloutenku, kojen do tří měsíců

Šestinedělí probíhalo dle matky bez komplikací. Matka s Romanem docházela pravidelně na lékařské prohlídky a na všechna povinná očkování.

Roman začal chodit do mateřské školky v pěti letech. Zde byly zjištěny poruchy chování a bylo rodičům doporučeno psychologické vyšetření.

2.2. Zpráva ze speciálně pedagogického vyšetření (2007)

Chlapec navázal kontakt bez problémů, byla ale nutná motivace a vzhledem k jeho hyperaktivitě časté střídání činností. Se zájmem plnil zadané úkoly. Po patnácti minutách nastupuje u chlapce únava a odmítá pracovat.

Hrubá motorika odpovídá chronologickému věku chlapce. Při chůzi po schodech střídá nohy v obou směrech, udrží rovnováhu, zvládá poskoky snožmo i o jedné noze, zvládne přeskok překážky. Velmi rád jezdí na kole a jízdu zvládá bez podpůrných koleček.

Při manipulaci s předměty má neobratné prsty, střídá ruce. Postupné dotýkání palce s prsty zvládá, špetkový úchop v náznaku se silným přitlakem. Kresba na nízké úrovni, detail dokreslí jen se slovní instrukcemi.

Řeč je stále dyslalická, je nutná logopedická péče. Porozumění řeči je na nižší úrovni, je nutné pokyn opakovat, na počtu opakování závisí splnění úkolu. Bezpečně zvládá rytmizaci a rozklad slov (i složenin). Mluví v jednoduchých větách, odpovídá dvouslovně.

V oblasti rozumové třídění tvarů a vkládání do podložky zvládne, místy se slovní radou, graficky zvládne kolečko, čtverec, barvy roztrídí a pojmenuje, podle velikosti roztrídí předměty.

Matematická řada mechanicky osvojena do 10, počet neurčí, graficky znázorní do 3. Nesplní úkol a nerozumí zadání typu – ukaž tolik, kolik já. Bezpečně určí více – méně, málo – moc. Složí celek z jednotlivých částí.

Orientuje se na svém těle, ale neurčí význam některých částí.

Časové představy osvojeny částečně – dny v týdnu vyjmenuje s pomocí, určí pojem ráno – večer, roční období a měsíce nevyjmenuje.

Koncentrace a pracovní tempo je krátkodobé, překotné, zapamatuje si 5 předmětů z 9, tempo zbrklé.

Sebeobsluha a hygiena - má osvojeny základní hygienické návyky.

Závěr vyšetření

Lehké mentální postižení, hyperkinetická porucha – porucha aktivity a pozornosti, hraniční makrocefalie, logopedická vada

Vzhledem k celkovému psychomotorickému opoždění se doporučuje integrace v kmenové mateřské škole. Chlapec bude v péči speciálně pedagogického centra (zpráva z psychologického vyšetření speciálně pedagogického centra).

2.3. Školní docházka

Do prvního ročníku základní školy nastoupil v roce 2008 i přes psychologické vyšetření, které doporučovalo individuální integraci nebo nástup do základní školy praktické. Matka ale nesouhlasila ani s jedním řešením. Byla podrobně seznámena s možnými riziky při zaškolení v běžné základní škole s ohledem na celkovou mentální kapacitu dítěte. Matka slíbila, že při nezdaru, bude kontaktovat pracovníky speciálního pedagogického centra. Vzhledem k problémovému chování, o kterém matka hovořila, bylo doporučeno vyšetření chlapce dětským psychiatrem.

Na základě neúspěch na základní škole (jazyk český a matematika nedostatečné) škola požádala o psychologické vyšetření, matka kontaktovala speciálně pedagogické centrum a chlapec byl následně vyšetřen (2008) a bylo doporučeno přeřazení chlapce na méně náročný vzdělávací program – základní školu praktickou. Matka s tímto rozhodnutím souhlasila.

Do druhého ročníku nastoupil na méně náročný vzdělávací program - na základní školu praktickou v blízkosti svého bydliště.

Vyšetření dětského psychiatra

První vyšetření proběhlo na doporučení základní školy praktické v roce 2007. Ve vyučování, hlavně po druhé vyučovací hodině, nastaly problémy se soustředěním na školní práci. Ve zprávě se uvádí: U chlapce diagnostikováno ADHD, sub typ s dominující poruchou pozornosti a hyperaktivity bez výraznější impulzivity a potíží s chováním.

Ke zmírnění obtíží byl nasazen Ritalin, který se předepisuje na stimulaci centrálního nervového systému. Používá se při poruchách pozornosti a zvýšené aktivitě (ADHD). Tato porucha znemožňuje postiženému sedět delší dobu v klidu a koncentrovat se na zadaný úkol (zpráva dětského psychiatra).

2.4. Mimoškolní činnost

Do loňského roku nenavštěvoval žádný zájmový útvar. Od letošního roku chodí do plavání, bruslení a do počítačů. Dvakrát týdně trénuje fotbal v místě svého bydliště.

Ve škole moc kamarádů nemá, protože každého provokuje a pokouší. Jako svého kamaráda uvádí jednoho spolužáka Marka. Mimo vyučování se s nikým nestýká, stále je se svou matkou a mladším bratrem.

Trvalé zájmy nemá, vše jej baví pouze chvíli. Rád bruslí, plave, jezdí na kole a na kolečkových bruslích. Jako každý v jeho věku rád hraje počítačové hry.

Je živý, neposedný, roztěkaný, upovídaný, u ničeho dlouho nevydrží, v jádru je dobrosrdečný, velice vnímavý a citlivý, na lidi z okolí působí nevychovaně.

2.5. Současný stav

V současné době je v péči dětského psychiatra a dětského neurologa. Navštěvuje 5. ročník základní školy praktické.

Ze zprávy třídní učitelky – Roman ve vyučování pracuje zbrkle, nesoustředěně, pořád se otáčí po ostatních spolužácích, jako by s někým

závodil. Zadání úkolů se mu musí několikrát opakovat. S přibývajícím hodinami koncentrace pozornosti klesá.

O přestávkách stále do někoho strká, kope, některé děti k tomu samému navádí. Nikdy se k ničemu nepřizná, svádí vinu na druhé. Napomínání nepomáhá, z trestů si nic nedělá. Některé dospělé osoby vůbec nerespektuje. Při cestě autobusem do školy a ze školy hlasitě nadává, neustále mění místo, provokuje jiné děti. Nedokáže kontrolovat své chování, proto je ve škole neustále pod dohledem pedagogických pracovníků.

2.5.1. Vzdělávací program základní školy praktické

Cílem Základní školy praktické „Škola pro život“, č. j. 22 980/97-22 je, aby každý absolvent školy, ať už se smyslovým, tělesným či kombinovaným postižením, si osvojil základní klíčové kompetence a mohl tak úspěšně pokračovat v dalším vzdělávání podle svých mentálních a fyzických schopností v tříletých učebních oborech na odborných učilištích. V těchto učilištích získávají odbornou přípravou vědomosti a dovednosti potřebné k výkonu kvalifikovaného povolání (Školní vzdělávací program).

Absolvent základní školy praktické by měl získat základní vědomosti ze všeobecně vzdělávacích předmětů, měl by se srozumitelně vyjadřovat ústně i písemně, a pokud je to možné, být i zručný a fyzicky zdatný.

Program je sestaven tak, aby nebránil respektování individuálních zvláštností a individuálního pracovního tempa jedince.

Učební plán – Časová dotace jednotlivých vzdělávacích oblastí pro 1. stupeň

Vzdělávací oblast	Předmět	1.	2.	3.	4.	5.	Disponibilní hodiny
Jazyk a jazyková komunikace	Český jazyk a literatura	6	6+1	7	7	7	33+1
Matematika a její aplikace	Matematika	4	4	4+1	5	5	22+1
Informační a komunikační technologie	Informatika				1	1	2
Člověk a jeho svět	Prvouka	2	2	2			6
	Přírodověda				1+1	2	3+1
	Vlastivěda				1+1	2	3+1
Umění a kultura	Hudební výchova	1	1	1	1	1	5
	Výtvarná výchova	1	1	1	1	1	5
	Tělesná výchova	3	3	3	3	3	15
	Pracovní vyučování	3	3	3+1	3+2	3+2	15+5
Disponibilní časová dotace			1	2	4	2	9
Celková povinná časová dotace		20	21	23	27	27	118

2.5.2 Diagnóza

U chlapce bylo diagnostikováno lehké mentální postižení, hyperkinetická porucha, rotacismus bohemocus, syndrom ADHD – sub typ s dominující poruchou pozornosti a hyperaktivitou, bez výraznější impulzivity a potíží s chováním, epilepsie, atopický ekzém.

2.5.3 Prognóza

Pokud se Romanovi během života dostane odborné pomoci, má šanci na úspěšný život. Má naději, že příznaky v dospělosti buď zmizí úplně, nebo jen částečně. Terapie dětí s ADHD musí být komplexní. Musí být zaměřena jak na dítě a jeho rodinu, tak na školu a společnost. Jedná se o kombinaci psychoterapie, farmakoterapie, socioterapie a edukace. Jde o dlouhodobý proces, který může trvat až do dospělosti.

Důležitou roli hraje odborné vedení ve škole, úspěch dítěte ve škole, volba povolání a začlenění do společnosti. Užívání předepsaných léků ovlivňuje nežádoucí projevy, zlepšují pozornost, náladu, snižují agresivitu a impulzivitu. I přesto řada rodičů váhá svému dítěti nasadit léky. Bojí se, že si na ně dítě zvykne a že léky mají nežádoucí vedlejší účinky. Rozhodnutí je jen na rodičích.

2.5.4. Doporučení matce

Z různých doporučení jak se k dítěti s ADHD chovat, jak s ním jednat jsou některé zásadní a měly by se dodržovat:

- vzor rodičů, vztahy v rodině
- klidný a vyrovnaný přístup k dítěti
- důslednost
- jednoznačné vedení
- pravidelný režim
- pohybové aktivity a sport
- relaxace
- pochvala, vhodná odměna
- dobré vztahy mezi sourozenci

Praktická cvičení pro děti s ADHD, které matka může využít k uvolnění, k celkovému zklidnění: namotávání provázku na cívku, modelování, vytrhávání různých tvarů z novinového papíru, navlékání drobných tvarů na niť, přeskupování drobných tvarů, obkreslování šablon.

2.6. Závěr kazuistiky

Pro děti s diagnostikovaným syndromem ADHD představuje velký problém opakované prožívání školních neúspěchů, neúspěchů v rodině i mezi vrstevníky. Také málo podnětné prostředí v rodině a nevhodné sociální podmínky mají negativní vliv na toto dítě. Tyto nevhodné podmínky mohou jedince úplně vyčlenit z kolektivu vrstevníků i ze společnosti vůbec.

Podle MUDr. Michala Goetze z Dětské psychiatrické kliniky FN v Motole je *„třeba si všítmat a pochopit, jak děti s ADHD myslí a jak „fungují“.* *Musíme s nimi společně vytvářet režimy, motivovat je krátkodobými odměnami, neočekávanými pochvalami a velmi cílevědomě se staráme o náplň jejich volného času a budování studijních návyků.“*

Ve výchově a vzdělání těchto dětí je důležité respektovat jejich výkonovou nevyrovnanost, náladovost a vymezení jasných a srozumitelných výchovných hranic a především přistupovat k těmto dětem s vysokou mírou tolerance, trpělivosti a klidu. Zklidnění ve všech činnostech je základním předpokladem úspěchu výchovy, vzdělání a rozvoji osobnosti dítěte.

ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo nastínit problematiku v současných rodinách a ukázat, s jakými problémy a nedostatky se potýká.

V teoretické části se práce zabývala rodinou jako základem pro výchovu dětí, základními funkcemi rodiny, typy rodin a výchovou v těchto rodinách. Popisuje způsoby výchovy v rodinách a zabývá se důsledky nevhodné výchovy v jednotlivých typech rodin.

Cílem bylo analyzovat faktory, které ovlivňují zdravý vývoj osobnosti dítěte a příčiny selhávání v rodinách. Z tohoto důvodu bylo důležité se blíže seznámit s problematikou vývoje osobnosti dítěte s důrazem na období dětství a dospívání a na funkce rodiny, které rodina plní.

Výsledky bakalářské práce ukázaly, že rodina je jedinou a dominantní sociální skupinou, která ovlivňuje zdravý vývoj jedince. Pokud rodina nezajistí mladému člověku správný základ výchovy, není schopen se v životě rozvíjet žádoucím směrem.

Podle mého názoru většina problémů v rodině pramení z dnešní uspěchané doby. Ať je to z pohledu zaměstnanosti obou rodičů nebo z finančního zabezpečení rodiny.

V praktické části bakalářské práce – kazuistice – jsem měl možnost více nahlédnout do života chlapce, kterého znám z počítačového kroužku. Šetření jsem prováděl se souhlasem matky. Chlapec navštěvuje základní školu praktickou, je mentálně postižený, byl u něj diagnostikován syndrom ADHD, trpí epilepsií.

Neměl takové štěstí, jako jiné děti, aby vyrůstal v úplné a spokojené rodině. Žije pouze s matkou s mladším bratrem v neuspokojivých ekonomických a sociálních podmínkách. Matka nepracuje a otec pouze příležitostně. Otec se o své děti nestará, je alkoholik. Matka je na všechno sama.

Rodina nemá dostatečné finanční prostředky na uspokojivé a vhodné bydlení, nemůže si dovolit provozovat finančně náročné sporty, nemůže zaplatit kroužky, ve kterých by se dítě dále rozvíjelo.

Pro zdárný vývoj dětí s ADHD je velice důležitá spolupráce učitelů, rodičů, psychologů, psychiatrů, logopedů a dalších specialistů.

V závěru kazuistického šetření jsem poskytl matce základní doporučení přístupu k dítěti se syndromem ADHD. Za nejdůležitější považuji zásadu jednoduchosti, srozumitelnosti a důslednosti.

Seznam použité literatury

BARTOŇOVÁ, M., BAZALOVÁ, B., PIPEKOVÁ, J., *Psychopedie*. 2. vyd. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-161-4.

BIDDULPH, S., *Tajemství výchovy šťastných dětí*. 4. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0032-1

ČÁBALOVÁ, D., *Pedagogika*. 1. vyd. Praha: GradaPublishing, a.s., 2011. ISBN 978-80-247-2993-0

ČAČKA, O., *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-7239-060-0

EDELSBERGER, L., *Defektologický slovník*. 2. vyd., Praha: SPN, 1984. ISBN 14-398-84

FRANIOK, P., *Speciální pedagogika – vybrané problémy*. 1. vyd. Ostrava: Universitas, 2006. ISBN 80-7368-161-7

GILLERNOVÁ, I., *Psychologie*. 2. vyd. Praha: SPN, 1994. ISBN 80-04-26587-1

HAASOVÁ, I., *Ostatní děti smějí všechno*. 1.vyd. Praha: Portál, 1991. ISBN 80-85282-10-0

HARTL, P., HARTLOVÁ, H., *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-71-78-303-X

HAVLÍK, R., KOŤA, J., *Sociologie výchovy*. 3. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0042-0

HELUS, Z., *Dítě v osobnostním pojetí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-888-0

HELUS, Z., *Psychologie*. 3. vyd. Praha: Fortuna, 2003. ISBN 80-7168-876-2

HELUS, Z., *Vyznat se v dětech*. 2. vyd. Praha: SPN, 1987. ISBN 14-186-87

KERN, H., MEHL, CH., *Přehled psychologie* 2. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-426-5

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*. 3. vyd. Praha: Avicenum, 1974. ISBN 08-049-74

MALACH, J., *Teorie metodiky výchovy*. 2. vyd. Praha: UJAK, 2010. ISBN 978-8-86723-93-8

MATĚJČEK, Z., *Co děti nejvíce potřebují*. 3. vyd. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-853-8

MATĚJČEK, Z., *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 4. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-325-3

MATĚJČEK, Z., *Rodiče a děti*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1986. ISBN 08-011-86

MATOUŠEK, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-8585-0-24-9

MELGOSA, J., *Umění výchovy dítěte*. 1. vyd. Praha: Advent – Orion, s.r.o., 2003. ISBN 80-7172-613-3

MOŽNÝ, I., *Sociologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. ISBN 80-86429-05-9

PROCHÁZKA, M., *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Praha: GradaPublishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3470-5

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J., *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4

PRŮCHA, J., *Přehled pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4

RENOTIEROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L., *Speciální pedagogika*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0646-2

SLOWÍK, J., *Speciální pedagogika*. 1. vyd. Praha: GradaPublishing, a.s., 2007. ISBN 978-80-247-1733-3

SWIERKOSZOVÁ, J., *Specifické poruchy chování*. 1. vyd. Ostrava: Universitas, 2006. ISBN 80-7368-238-9

VACÍNOVÁ, M., TRPIŠOVSKÁ, D., FARKOVÁ, M., *Psychologie*. 2. vyd. Praha: UJAK, 2010. ISBN 978-80-7452-008-2

VÁŇOVÁ, M., *Srovnávací pedagogika*. 3. vyd. Praha: UJAK, 2009. ISBN 978-80-86723-68-6

WINKLER, J., *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-7184-164-1